

Мусаев К.

ЭЛ АРАЛЫК МИГРАЦИЯ СЕБЕПТЕРИН ЖАНА ФАКТОРЛОРУН ТАЛДОО

К. Musaev

ANALYSIS OF THE CAUSES AND FACTORS OF INTERNATIONAL MIGRATION

УДК: 325+331/54.11

Бул макалада россиялык жана чет өлкөлүк миграциянын себептери жана факторлору чагылдырылды. Россиялык жана чет өлкөлүк социологиялык адабияттарда чагылдырылган мамилелердин негизги теориялык системалары келтирилди.

This paper describes research on the causes and factors of Russian and foreign migration. The basic theory of relations reflected the Russian and foreign sociological literatures.

Азыркы учурда жер калкынын 3 пайызы мигранттар болуп саналат. БУУнун маалыматтары боюнча АКШ, Россия жана Германия мигранттарды эң көп кабыл алган өлкөлөр, ал эми мигранттардын башкы жөнөтүүчүлөрү Кытай (35 млн. киши), Индия (20 млн киши) жана Филиппин (7 млн киши) болуп эсептелген.

"Калктын миграциясынын себептерине жана факторлоруна теориялык талдоо жүргүзүүдө" россиялык жана чет өлкөлүк социологиялык адабияттарда көрсөтүлгөн миграциянын себептерин жана факторлорун изилдөөгө карата негизги теориялык мамилелер системага салынган. Америкалык окумуштуулар Д.Массей жана Ж.Скурлтарабынан иштелип чыккан миграциялык теориялардын классификациясы миграциянын себептерине жана факторлоруна талдоо жүргүзүүнүн негизине коюлган. Калктын миграциясынын себептеринин жана факторлорунун чет өлкөлүк теорияларынын аталган классификациясы миграциянын россиялык концепцияларына талдоо жүргүзүүнү жеке алуу менен толукталган, мунун өзү чет өлкөлүк жана россиялык теориялык мамилелерге салыштырмалуу талдоо жүргүзүү үчүн негиз болуп калган.

Россиялык илимде миграциянын себептерин иштеп чыгуу маанилүү орунду ээлеп турат. Алсак, XIX кылымдын акырында - XX кылымдын башында калктын жер которушунун феноменин изилдеген А.А.Кауфман бир жерден экинчи жерге көчүүнүн концепциясынын алкагында миграциянын себептерине талдоо жүргүзүүнүн макро жана микро деңгээлин бириктирген жана дыйкандардын жеринин аз болушу миграциянын эң маанилүү себептеринин бири деп жазган. Совет доорунда миграцияга социологиялык талдоо жүргүзүү биринчи жолу Т.И.Заславская тарабынан жасалган, ал айылдык калктын миграциясынын функцияларынын жана себептеринин концепциясын иштеп чыккан, ал концепцияга ылайык калктын миграциясынын негизги себеби – адамдардын материалдык жыргалчылыктын деңгээлиндеги, эмгектик жана тиричилик шарттарындагы аймактык, тармактык, социалдык, географиялык айырмачылыктар болуп саналат. XX кылымдын экинчи жарымындагы россиялык окумуштуулардын калктын мигра-

циялык кыймылы боюнча концепциясында индивиддер туруктуу жашаган жердеги инсандын керектөөлөрү менен аларды канааттандыруунун мүмкүнчүлүктөрүнүн ортосундагы Карама-каршылык миграциянын себеби катары чыгат.

Батыштын социологиялык адабиятында миграциянын себептерин жана факторлорун изилдөөдө экономикалык мамиле басымдуулук кылат (Э. Линия миграциялык факторлор теориясы, Б.Томастын неоклассикалык экономикалык теориясы, экономикалык циклдердин кайталанма байланыштарынын теориясы, О.Старктын миграциялык жаңы, экономикалык теориясы, М.Пиордун сегменттелген эмгек рыногунун теориясы, Т.Шульцтун адамдык капитал теориясы). Ошондой эле тарыхый-тизимдик мамилени С.Каслздын тарыхый структуризм теориясы, интеграцияланган мамилени (П.Линдерттин микро чарбалык байланышгардын экономикалык концепциясын, Э.Люттвактын геоэкономика концепциясын, С.Сассендин дүйнөлүк системалар теориясын) да бөлүп көрсөтүүгө болот, анын алкагында калктын миграциясынын себептерин глобалдаштыруу процесстерин эске алуу менен изилдөөгө карата бурулуш жасалгандыгы байкалууда.

Жогоруда саналып өткөн теорияларга сын кез менен талдоо жүргүзүү алардын дал келген жерлерин, мүнөздүү белгилерин, калктын миграциясынын себептерин, ошондой эле миграциялык процесстерге талдоо жүргүзүүнүн деңгээлин аныктоого мүмкүнчүлүк берди. Экономикалык мамиле кылуунун алкагында калктын миграциясынын себептери чет өлкөлүк окумуштуулар тарабынан макро жана микро деңгээлдерде талданууда. Миграцияны изилдөөдөгү макро мамиле калктын миграциясынын структуралык детерминантын изилдөөгө топтоштурулган. Региондордун (ожелердун) ортосунда экономикалык айырмачылыктарды болушу, жумуш күчүн сунуш кылуудагы жана талап кылуудагы географиялык айырмачылыктар, өлкөлөрдүн ортосунда эмгек акынын деңгээлинин жана иш менен камсыз кылуу шарттарынын дифференциацияланышы калктын миграциясынын негизги себептери болуп саналат. Дүйнөдөгү айрым өлкөлөрдүн жана региондордун экономикалык өнүгүшүгүндөгү олуттуу айырмачылыктар макро мамиленин мүнөздүү өзгөчөлүгү болуп саналат, мунун өзү миграциялык агымдарды туруктуу генерациялап турат.

Миграцияны изилдөөдөгү макро мамиле индивиддердин журуш-турушун изилдөөгө негизделет. Миграция жөнүндө чечим макро деңгээлдин теорияларында миграциянын авторлору болуп эсептелген, изоляцияланбаган индивиддер тарабынан кабыл алынбастан, үй-бүлөлөр же үй чарбалары тарабынан

кабыл алынат, алар миграциянын күтүлгөн пайдаларын максималдаштыруу максатында гана эмес, миграция ийгиликсиз болуп калганда тобокелге салууну минималдаштыруу максатында биргелешип аракет кылат деген постулат анын айырмалоочу белгиси болуп саналат. Миграция келип чыккан өлкөдөгү миграциянын себептери айрыкча баса белгиленет, ал себептерге киреше булагынын жогорулашы эмес, киреше булагынын өзгөрүшү, башкача айтканда, үй чарбаларынын социалдык статусунун жогорулашы кирет. Тарыхый-тизимдик мамиле калктын миграциясын изилдөөгө карата экономикалык мамиленин альтернативасы болуп саналат. С.Каслздыш тарыхый структурализм теориясына ылайык миграция өнүккөн өлкөлөр үчүн арзан жумушчу күчүн мобилизациялоонун жолу болуп эсептелет, ал эми миграциялык агымдар глобалдуу жана улуттук экономикалык системалардыш контекстинин чектеринде жайгашат жана мамлекет жана корпорациялар тарабынан калыптандырылат. Глобалдуу капитализмдин жайылышы калктын миграциясынын негизги себеби катары чыгат, мунун өзү коомдогу теңсиздиктин терендешине жана социалдык жана экономикалык стратификациянын куч алышына көмөк керсетет.

Миграцияны түшүндүрүүгө карата интеграциялык же системалуу мамиле өзгөчө орунду ээлеп турат, анын алкагында миграцияны функциялык жана тизимдик түшүндүрүүнү бириктирүү, б.а. миграция процессинин микро экономикалык тарабы келип чыгат, индивиддин же үй чарбасынын миграциялык журуш-турушун жана макроэкономикалык процесстерди изилдөөгө негизги көңүл бурулат, мында миграция улуттук жана глобалдуу экономикалардын алкагында келип чыккан теңсиздиктин натыйжасы катары чыгат. Мамлекеттердин бирдиктүү экономикалык системага интеграцияланышы, эмгекти эл аралык бөлүштүрүүнүн терендешине, улуттук экономикалардын өз ара кез карандылыгынын күчөшү, эмгектин дүйнөлүк рыногунун маанисинин жогорулашы, ошондой эле жалпы эле дүйнөлүк рыноктун тизиминин кеңейиши миграциянын негизги факторлору катары чыгууда. Капитализмдин перифериялык, капиталисттик эмес коомчулуктарга өтүшү миграциянын себеби болуп калууда, мунун өзү мобилдуу калкты пайда кылууда. Ушул мамиленин алкагында глобалдуу факторлорду эске алуу менен миграцияны изилдөөнүн усулдарын трансформациялоонун тенденциясы катары белгиленүүдө.

Жүргүзүлгөн талдоо миграцияныш себептеринин жана факторлорунун каралып чыккан теориялары негизинен экономикалык себептерди изилдейт, аларда кандайдыр-бир факторлорду же факторлордун тобун абсолютташтырууга аракеттенүү байкалып турат деп корутунду чыгарууга мүмкүнчүлүк берет. Талданып чыккан теорияларды шарттуу түрдө алардын социалдык натыйжаларына баа берүү жана башкаруу чараларынын натыйжалуулугун аныктоо максатында миграциялардын объективдүү мыйзам ченемдүүлүктөрүн ачып берүүгө аракеттенүүгө байланыштуу позитивдүү мамиле негизинде жаткан теорияларга жана миграцияны детерминациялаган социалдык факторлорду алардын системалуу-функциялык би-

римдигинде изилдөөгө багытталган тизимдик функционализмдин усударына таянган теорияларга бөлүүгө болот.

Миграциянын себептери жөнүндө маселе менен катар "Миграциянын өз алдынча өнүгүшүнүн жана өзү-өзү колдошунун механизмдерин изилдүүгө карата негизги мамилелерде" каралган миграциялык кыймылдардын өз алдынча өнүгүшүнүн жана өзүн-өзү колдошунун механизмдерин изилдөө маанилүү теориялык проблема болуп калууда. Миграциянын өз алдынча өнүгүшүнүн жана өзүн-өзү колдошунун механизмдерине талдоо жүргүзүүнүн алкагында калктын миграциясынын төмөндөгү теориялары бвлунуп көрсөтүлдү жана системага салынды: Д.Массейдин миграциялык тармактар теориясы, Д.Массейдин миграциянын институттук теориясы, социалдык капитал теориясы, жыйынды себептик шарттуулук теориясы, М.Критцтин эл аралык миграциялык системалар теориясы. Аталган теориялык конструкторды сын көз менен талдоо миграциянын өз алдынча өнүгүшүнүн негизги механизмдерин жана миграциялык агымдардын өзүн-өзү колдошуна көмөк көрсөтүүчү факторлорду жана алардын миграциянын заманбап социологиялык теорияларындагы жолун жолдоочулугун аныктоого мүмкүнчүлүк берди.

Д.Массейдин миграциялык тармактар теориясы социалдык тармактар теориясынын алкагында иштелип чыккан. Социалдык талдоо жүргүзүү үчүн тармакты адамдын жашоосунун бардык чөйрөлөрүн камтыган комплекстүү көрүнүш катары кароо мүнөздүү болот, бул тууралуу 1920-жылдан тартып социологдор У.Томас менен Ф.Знанецки жазыш келишкен. Аталган теориянын алкагында миграциялык тармак инсандар аралык мамилелердин жыйындысы катары аныкталат, мындай мамилелердин тушунда мигранттар өз мекенинде калган өз үй-бүлөлөрү, достору же мекендештери менен өз ара аракеттенишет, мында эл аралык миграция чечимдерди кабыл алуунун жеке же үй-бүлөлүк процесси катары түшүндүрүлөт. Заманбап илимий адабиятта мигранттардын социалдык тармактары ар кандай: миграцияга "колдоо көрсөтүү", "үй-бүлөнүн жана достордун натыйжасы", "чынжырлуу миграция" же "миграция капиталы" деп аталат Д.Массей биринчи жолу мигранттардын тармактарын социалдык капиталдын өзгөчө формасы катары белгилеген, анын жардамы менен адамдар миграция тушунда чыгымдарын жана тобокелдерин азайтышат, ал эми миграциядан күтүлгөн пайдалар жогорулайт.

Биринчи жолу экономист Г. Лоури тарабынан жашгардын социалдык өнүгүшүнө көмөк көрсөтө турган үй-бүлөлөрдөгү жана коомчулуктардагы материалдык эмес ресурстардын жыйындысы катары киргизилген, чет өлкөлүк жана ата мекендик адабиятта кеңири белгилүү болгон социалдык капитал концепциясы миграциянын тармактык теориясына тикелей катышпа болот. Социалдык капитал теориясынын тармактык гипотезасы төмөндөгү ырастоону билдирет: агымдагы жана мурдагы мигранттар менен социалдык байланышта болгон адамдар социалдык капиталга мумкунчулук алышат, ал болсо алардын өздөрүнүн мигрант болуп калуу мүмкүнчүлүгүн

олуттуу жогорулатат. Тармактык байланыштар миграциянын мүмкүнчүлүгүн жогорулатат, анткени, жер которуунун наркын жана тобокелин азайтат жана миграциядан күтүлгөн кайтарымды жогорулатат.

Миграциянын институттук теориясына ылайык эл аралык миграштардын ири агымдары коммерциялык жана коммерциялык эмес уюмдарды түзүүгө көмөк көрсөтөт. алар мигранттарды легалдуу же легалсыз түрдө транспорт менен камсыз кылат, ишке орноштурууга, документтерди жана турак жай алууга жардам берет, укуктук консультацияларды берет. Эрежекатары, мындай уюмдар миграциялык тармактын ичинде турат. Миграциянын институттук теориясын түзүүчүлөр мында индивид тандап ала турган бүткүл социалдык чейронун тизимин чагылдыруу үчүн "социалдык институт" деген түшүнүк кеңири мааниде колдонулаарын белгилешет.

Д.Массей жыйынды себептик шарттуулук концепциясын да иштеп чыгат, анын маңызы мындай: миграциянын ар бир актысы социалдык контекстке ээ болот, анын чектеринде миграциянын кийинки чечимдери кошумча жер которууну алда канча мүмкүн кыла турган типтүү алар болуп калат.

Мына ошентин, мигранттардын тармагы, социалдык институттар, маданий жана социалдык капитал, ошондой эле өлкөлөрдүн ортосундагы тарыхый, маданий, технологиялык жана башка байланыштар миграциялык процесстерге колдоо корсетун турган негизги механизмдер катары чыгат. Миграциянын өз алдынча өнүгүшүнүн жана өзүн-өзү колдошунун механизмдери жөнүндө каралган теорияларды окумуштуулар бириктирүүчү деп аталган парадигмаларга таандык кылышат, мында социалдык айкындык объективдүү жана субъективдүү, тизимдик жана динамикалуу, коомдук жана инсандык-жеке биримдиктин чагылышы аркылуу талданат.

Калктын миграциясын изилдоого карата жаңы мамилелерди иштеп чыгуунун ажагында социологиялык адабиятта системалуу мамиле кеңири жайылууга ээ болот, ал бир жагынан миграцияны тизимдик факторлорго жараша боло турган тигил же жеке чечимдердин натыйжасы катары карайт, экинчи жагынан, ага капиталдардын жана товарлардын дүйнөлүк агымына, глобалдуу жана региондук саясий, экономикалык, маданий факторлордун аракетинин контекстинде талдоо жүргүзөт. Миграциялык агымдардын маңызын жана көп түрдүүлүгүн интерпретациялоого карата системалуу мамиле кылуу америкалык окумуштуулар М.Криц, Л.Лим, Х.Злотник тарабынан 1990-жылдардын башында иштелип чыккан миграциялык системалар теориясында колдонулат. Ортосунда салыштырмалуу түрдө масштабдуу жана туруктуу миграциялык байланыштары бар өлкөлөрдүн тобу миграциялык система деп аталат. Системадагы миграциялык байланыштын туруктуулугу тарыхый себептер менен да, ошондой эле өлкөлөрдүн өз ара экономикалык таламдары менен да аныкталышы мүмкүн, алар миграциялык кыймылдын келип чыгышын жана белгилүү бир багытта сакталышын шарттап турат. Мында географиялык жакындык олуттуу роль ойношу мүмкүн, бирок ал милдеттүү шарт болуп эсептелбейт. Миграциялык системанын убакты-

луу өзгөрүлү болсо, контексттин өзгөрүшүн жана өлкөлөрдүн ортосунда болуп жаткан байланыштардын өзгөрүүлөрүн пайда кылат, башкача айтканда, ал миграциялык агымдардын жана каршы агымдардын динамикасына талдоо жүргүзүү үчүн олуттуу болуп саналат. Аталган теория миграциянын чачкындугу ар кандай концепцияларды бириктирүүнүн алгачкы аракеттеринин бирин билдирип турат. Каралып чыккан теорияларды авторлорунун социологиялык идеялары миграциянын заманбап социологиялык теорияларынын базасында иштелип чыккан усулдук принциптердин негизине коюлду.

"Глобалдаштыруунун шарттарында калктын миграциясын изилдоонун усулдук негиздерин трансформациялоодо" миграция жөнүндө заманбап социологиялык дискурскка талдоо жүргүзүлүп, заманбап глобалдуу миграцияны изилдоонун негизги усулдук принциптери айкындаштырылган.

Глобалдаштыруу, өлкөлөрдүн ортосунда өсүп жаткан экономикалык, саясий жана технологиялык агымдар миграциянын заманбап дүйнөдөгү моделин аныктап турган негизги тренд катары чыгууда. Эл аралык миграциянын, анын ичинде аргасыз миграциянын масштабдарынын жана географиясынын адаттан тыш кеңейиши, дүйнөнүн демографиялык өнүгүшүндөгү калктын эл аралык миграциясынын маанисинин өсүшү, глобалдашып жаткан эмгек рыногунун керектөөлөрүнө ылайык миграциялык агымдардын тизиминин өзгөрүшү (миграциянын айланма мүнөзү, жогорку квалификациялуу миграштардын үлүшүнүн өсүшү, феминизация), экономикалык жана баарыдан мурда эмгектик миграциянын маанисинин өсүшү, легалдуу эмес миграциянын кыйшауусуз үсүшү жана тизимдик жагынан аныкталбагандыгы калктын заманбап миграциясынын негизги тенденциялары болуп калды.

Заманбап социологдор калктын миграциясынын динамикалуу процессине талдоо жүргүзүүнүн зарылдыгын так түшүнүшөт, бул болсо теориялык жаңы мамилелерди жана концепцияларды иштеп чыгуудан көрүнөт. Айрым изилдөөчүлөр миграциянын системалуу, интеграцияланган мамилеге негизделген жалпыга бирдей моделин түзүү керек деп ойлошот, экинчилери болсо, ал миграциянын айрым өзүнчө түрлөрүнө ар тараптуу талдоо жүргүзө турган орточо деңгээлдеги теория болууга тийиш деп эсептешет. Айрым окумуштуулар миграциянын жалпы теориясын иштеп чыгуу максатка ылайыктуу деп эсептешет жана миграциялык процесстерди түзүп турган экономикалык негиздерге басым жасашат, ал эми башкалары болсо, миграциянын - транс улуттук коомчулуктардын түзүлүшү, жаңы курамдык окшоштуктун пайда болушу сыяктуу натыйжаларына басым жасашат, башка сөз менен айтканда, миграцияны изилдөөдөгү коомдук классикалык социологиялык теориядан баш тартуу жана социологиялык талдоо жүргүзүүнүн глобалдаштырылган келечегине өтүү жөнүндө айтылат.

Д.Массейдин миграциянын синтетикалык теориясында" заманбап америкалык социолог Дуглас Массейдин миграциянын синтетикалык теориясынын негизги жоболоруна талдоо жүргүзүлгөн.

Миграциянын темендегу теориялары: неоклассикалык экономика теориясы, миграциянын жаңы экономикалык теориясы, эмгектин сегменттеширилген рыногунун теориясы, дүйнөлүк системалар теориясы, социалдык капитал теориясы жана жыйынды себептик шарттуулук теориясы аталган теориялык-усулдук конструкция негизине коюлган. Синтетикалык теориянын манызы миграция социалдык, саясий, экономикалык интеграциялоонун кеңири процесстеринин табигый натыйжасы катары чыгат дегенди билдирет.

Эл аралык миграциянын синтетикалык теориясынын негизги идеялары төмөндөгүлөргө алып келет: миграция экономикалык өнүгүүнүн натыйжасы болуп эсептелет; иммиграция эл аралык чек араларды кесип өткөн, социалдык, саясий, экономикалык интеграциянын алда канча кеңири процесстеринин табигый натыйжасы катары чыгат; иммигранттар өнүккөн өлкөгө келгенде, алар адатта постиндустриялык экономикалардын тизиминде турган күчтүү жана туруктуу сунушталанка жооп берет; өнүккөн өлкөгө биринчи жолу келген мигранттардын, адатта, ал жерде туруктуу калууга ниети жок болот; эл аралык миграция башка рыноктун шарттарына караганда эмгек рыногунун шарттарынын таасирине аз даражада туш болот; эл аралык мигранттар чет өлкөдө тажрыйбага ээ болушуна жараша, алардын жүйөлөрү да өзгөрө баштайт; убакыттын өтүшү менен эл аралык миграция

өзүнүн жеке инфраструктурасын (тармагын) түзүү тенденциясына ээ болот; өзүн сактап калууга жана чындоого карата болгон күчтүү тенденцияларга карабастан, иммиграциялык агымдардын орун алышынын табигый мөөнөтм бар, ал мөөнөт ар дайым чектелүү болот (миграциялык өтүүлөр теориясындагы көмкөрүлгөн U - сыяктуу ийри белги же "миграциялык өркөч").

Миграциянын синтетикалык теориясын өнүктүрүү менен Д.Массей эл аралык миграциянын жалпыны камтыган моделин түзөт, ал болсо өнүгүп жаткан өлкөлөрдө жана тизимдик трансформацияны баштан кечирип жаткан өлкөлөрдө миграцияны пайда кылган жаткан тизимдик факторлорго талдоо жүргүзүүнү; өнүккөн өлкөлөрдө мигранттарга карата сунуш-талапты түзүүнүн механизмдерин аныктоону; мигранттардын жүйөлөрүн изилдөөнү; жалпы эле глобалдаштыруунун жана эл аралык миграциянын, атап айтканда, эл аралык миграциялык кыймылдын туруктуулугуна колдоо көрсөтүп жаткан транс улуттук социалдык тизимдердин келип чыгышына талдоо жүргүзүүнү жана алардын миграциялык процесстерге тийгизген кайталанма таасиринин маңызын аныктоону; мамлекеттердин миграциялык саясатынын өзгөчөлүктөрүн каран чыгууну жана натыйжалуулугуна талдоо жүргүзүүнү билдирет.

Рецензент: д.э.н., профессор Атышов К.